

LBRIS

We know
books

Planeta mahalalelor

MIKE DAVIS

**Traducere din limba engleză de
Daniel Coman și Mihnea Bâlici**

**Editura Universității „Lucian Blaga” din Sibiu
2023**

CUPRINS

CLIMACTERIUL URBAN	1
RĂSPÂNDIREA MAHALALELOR	18
TRĂDAREA STATULUI	49
ILUZIILE AUTOSUSTENABILITĂȚII	69
HAUSSMANN LA TROPICE	95
ECOLOGIA MAHALALEI	120
UN PAS [ÎNAPOI] PENTRU LUMEA A TREIA	150
UN SURPLUS DE UMANITATE?	173
EPILOG	198
NOTE	209
BIBLIOGRAFIE	251
INDEX	281

1 Climacteriul urban

*Trăim în epoca orașului. Pentru noi, orașul este totul –
ne consumă, iar pentru asta îl glorificăm.*

Onokome Okome¹

La un moment dat, peste un an sau doi, o femeie va da naștere unui copil în mahalaua Ajegunle din Lagos, un tânăr își va abandona satul din Java de vest pentru luminile strălucitoare ale Jakartei, ori un fermier își va muta familia săracă într-unul dintre nenumăratele *pueblos juvenes* ale Limei. Evenimentul propriu-zis este irelevant și va trece cu totul neobservat. Cu toate acestea, el contribuie la un moment de cumpănă în istoria umanității, comparabil cu revoluția neolitică sau cu cea industrială. Pentru prima oară, populația urbană o va depăși numeric pe cea din mediul rural. Ba mai mult, având în vedere inexactitățile din recensămintele Lumii a treia, e posibil ca această tranziție epocală să fi avut loc deja.

Pământul a fost urbanizat mai repede decât a prezis Clubul de la Roma în *Limitele creșterii*, celebrul raport malthusian din 1972. În 1950, existau în lume 86 de orașe cu o populație mai mare de un milion; astăzi sunt 400, iar până în 2015 vor fi pe puțin 550². Orașele, într-adevăr, au absorbit din 1950 încoace aproape două treimi din explozia demografică mondială, iar acum se extind într-un ritm de un milion de nou-născuți și migranți pe săptămână³. Forța de muncă a globului a crescut de mai bine de două ori din 1980 încoace, iar populația urbană din prezent – 3,2 miliarde⁴ –

este mai mare decât toată populația lumii din timpul alegerii lui John F. Kennedy ca președinte⁵. Între timp, populația rurală a globului, a atins limita de vârf și va începe să scadă după 2020. Prin urmare, orașele vor fi virtual responsabile pentru toată creșterea demografică a lumii, despre care se așteaptă să atingă vârful de 10 miliarde în 2050⁶.

Megaorașe și *desakota*

97 la sută din această expansiune decisivă a umanității va avea loc în zonele urbane ale țărilor în curs de dezvoltare, ale căror populații se vor dubla până la aproape 4 miliarde în timpul următoarei generații⁷. Într-adevăr, populația urbană combinată a Chinei, Indiei și Braziliei deja este egală, în mare parte, cu cea a Europei și Americii de Nord. Mai mult, ca anvergură și rapiditate, urbanizarea din Lumea a treia o eclipsează cu mult pe cea din Europa Victoriană. În 1910, Londra era de șapte ori mai mare decât fusese în 1800, însă Dhaka, Kinshasa și Lagosul de astăzi sunt, fiecare, de aproximativ *patruzeci* de ori mai mari decât erau în 1950. China – urbanizându-se „cu o viteză fără precedent în istoria umanității” – a transformat mai mulți oameni în orașeni în anii 1980 decât a reușit toată Europa (cu tot cu Rusia) în timpul întregului secol al XIX-lea⁸.

Cel mai răsunător fenomen, cu siguranță, o reprezintă dezvoltarea rapidă a noilor megaorașe cu populații ce depășesc 8 milioane și, chiar și mai spectaculos, a hiperorașelor cu mai mult de 20 de milioane de locuitori – populația urbană estimată a lumii din timpul Revoluției Franceze. În 2000, conform Diviziei pentru Populație a Națiunilor Unite, zona metropolitană a Tokyoului a depășit singură acest prag demografic (cu toate că și Ciudad de México, New York și Seoul-Injon au figurat pe alte câteva liste)⁹. *Far Eastern Economic Review* estimează că, până în 2025, numai Asia va avea zece sau unsprezece conurbații de asemenea dimensiuni, printre care Jakarta (24,9 milioane), Dhaka (25 milioane) și Karachi (26,5 milioane). S-ar putea ca Shanghai, a cărui dezvoltare a fost în mod deliberat ținută pe loc timp de decenii întregi de către politicile maoiste de

suburbanizare, să strângă nu mai puțin de 27 de milioane de rezidenți în uriașa sa regiune metropolitană din estuar. Între timp, se preconizează că Mumbai o să ajungă la o populație de 33 de milioane, deși nimeni nu știe dacă astfel de concentrări gigantice de sărăcie sunt sustenabile din punct de vedere biologic sau ecologic¹⁰.

Figura 1
Creșterea populației mondiale

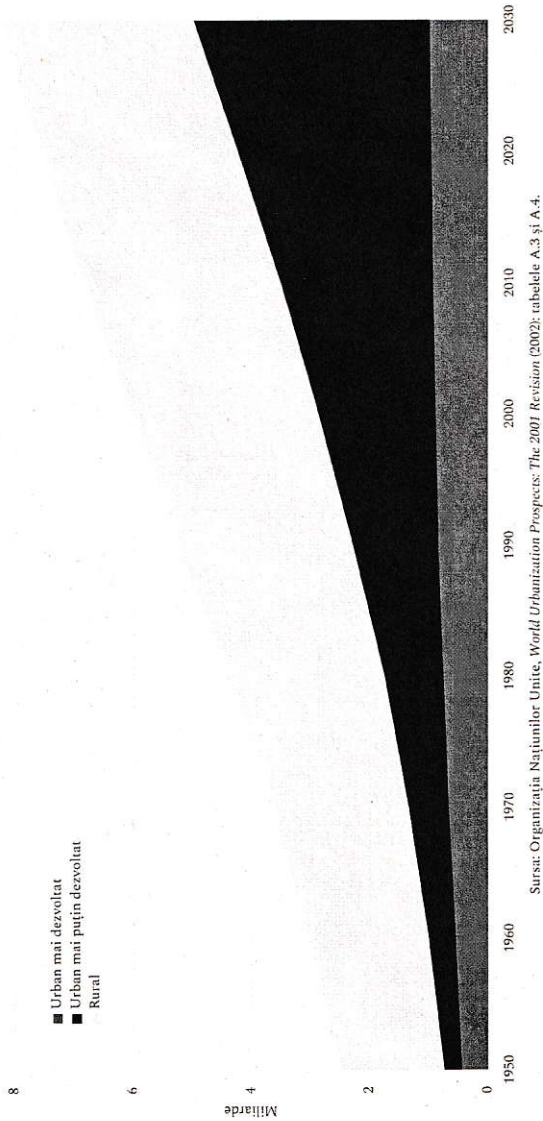

Figura 2¹¹
Megaorașele Lumii a treia (populația în milioane)

	1950	2004
Ciudad de México	2,9	22,1
Seoul-Injon	1,0	21,9
(New York)	12,3	21,9
São Paulo	2,4	19,9
Mumbai (Bombay)	2,9	19,1
Delhi	1,4	18,6
Jakarta	1,5	16,0
Dhaka	0,4	15,9
Kolkata (Calcutta)	4,4	15,1
Cairo	2,4	15,1
Manila	1,5	14,3
Karachi	1,0	13,5
Lagos	0,3	13,4
Shanghai	5,3	13,2
Buenos Aires	4,6	12,6
Rio de Janeiro	3,0	11,9
Tehran	1,0	11,5
Istanbul	1,1	11,1
Beijing	3,9	10,8
Krung Thep (Bangkok)	1,4	9,1
Gauteng (Witwatersrand)	1,2	9,0
Kinshasa/Brazzaville	0,2	8,9
Lima	0,6	8,2
Bogotá	0,7	8,0

De asemenea, orașele care înfloresc acum în lumea în curs de dezvoltare duc la întrepătrunderea a noi rețele, coridoare și ierarhii urbane. În America, geografii deja discută despre leviatanul cunoscut sub numele de Complexul Metropolitan Extins Rio/São Paulo (RSPER¹²), care înglobează toate orașele medii aflate de-a lungul celor 500 de kilometri ai axei de transport dintre primele două metropole ale Braziliei, precum și zona industrială de mare importanță strânsă în jurul Campinasului; cu o populație curentă de 37 de milioane de locuitori, acest megalopolis embrionar a întrecut deja Tokyo-Yokohama¹³. De asemenea, gigantica amibă a Ciudad de México, care a consumat deja Toluca, își întinde pseudopodele ce vor incorpora, până la urmă, cea mai mare parte a Mexicului central, cu tot cu orașele Cuernavaca, Puebla, Cuautla, Pachuca și Queretaro, formând un singur megalopolis a cărui populație aproximativă de la mijlocul secolului al XXI-lea va fi de 50 de milioane de locuitori – deci cam 40 la sută din toată populația națională¹⁴.

Și mai surprinzătoare este vasta conurbație vest-africană, care se extinde de-a lungul Golfului Guineei cu Lagos în centru (care va ajunge în 2015 la 23 de milioane de locuitori, conform unei estimări). Până în 2020, conform unui studiu realizat de OCDE¹⁵, această rețea de 300 de orașe mai mari de 100.000 de locuitori, „va avea o populație comparabilă cu cea a coastei de est a Statelor Unite, cu cinci orașe de peste un milion [...] [și] un total de peste 60 de milioane de locuitori, de-a lungul unei întinderi de pământ de 600 de kilometri, străbătând, de la est la vest, distanța dintre Benin City și Accra”¹⁶. Din păcate, aceasta va fi probabil și cea mai mare amprentă individuală de sărăcie urbană de pe planetă.

Figura 3¹⁷
Urbanizarea Golfului Guineei

Orașe	1960	1990	2020
peste 100.000 locuitori	17	90	300
peste 5.000 locuitori	600	3.500	6.000

Cu toate acestea, cele mai mari structuri posturbane apar în Asia de Est. Delta Râului Perlelor (Hong Kong–Guangzhou)¹⁸ și cea a râului Yangtze (Shanghai), alături de coridorul Beijing–Tianjin, sunt pe cale să devină niște megalopolisuri urban-industriale comparabile cu Tokyo–Osaka, Rinul inferior sau New York–Philadelphia. Într-adevăr, China, un caz unic printre țările în curs de dezvoltare, își planifică într-un mod agresiv dezvoltarea urbană la scară supra-regională, folosindu-se de Tokyo–Yokohama și de țărmul de est al SUA ca puncte de reper. Creată în 1983, Zona Economică Shanghai este cea mai mare entitate subnațională de planificare economică din lume, cuprinzând metropola și încă cinci provincii învecinate, a căror populație totală este aproape la fel de mare ca cea a Statelor Unite¹⁹.

Aceste noi megalopolisuri chinezești, spun doi cercetători importanți din domeniu, ar putea să pună bazele primei etape din dezvoltarea unui „coridor urban continuu care să se întindă din Japonia/Coreea de Nord până în Java Occidentală”²⁰. Pe măsura ce acest „dragon” va prinde contur pe parcursul următorului secol, uriașa întindere de orașe va constitui apogeul fizic și demografic al tuturor mileniilor de evoluție urbană. În ceea ce privește controlul fluxurilor globale de capital și informație, ascensiunea coastei est-asiatice va pune pe picior de egalitate dipolul „orașului planetar” Tokyo–Shanghai cu axa New York–Londra.

În orice caz, prețul acestei noi ordini urbane va fi reprezentat de creșterea inegalităților intraurbane sau dintre orașele de diferite mărimi și cu diferite specializări economice. Într-adevăr, experții chinezi discută astăzi despre posibilitatea ca vechea prăpastie economică ce separa orașele de sate să fie înlocuită acum de un decalaj la fel de profund între orașele mici, în special cele din interiorul țării, și metropolele uriașe de pe coastă²¹. Cu toate acestea, tocmai orașele mici sunt locurile în care va locui curând cea mai mare parte a Asiei. Dacă megaorașele sunt cele mai strălucitoare stele de pe firmamentul urban, trei sferturi din povara extinderii demografice globale din viitor va cădea pe umerii acelor orașe abia vizibile de rangul doi și a zonelor urbane mai mici: locuri unde, după cum subliniază cercetătorii Națiunilor Unite, „planurile de a le asigura acestor oameni locuințe sau servicii sunt puține sau inexistente”²².

În China - în mod oficial, 43 la sută urbană în 1993 - numărul „orașelor” oficiale a urcat de la 193 la 640 din 1978 încoace, însă în marile metropole, în ciuda dezvoltării lor extraordinare, a scăzut ponderea relativă a populației urbane. În schimb, orașele mici spre medii sau localitățile recent urbanizate sunt cele care au absorbit majoritatea forței de muncă rurale, disponibilizată odată cu reformele pieței de după 1979²³. Acesta este rezultatul parțial al planificării conștiente: din anii 1970 încoace, statul chinez a adoptat o serie de politici menite să promoveze o ierarhie urbană mai echilibrată pentru investițiile industriale și pentru populație²⁴.

În India, dimpotrivă, orașele și localitățile mici și-au pierdut tracțiunea economică și ponderea demografică în contextul tranziției neoliberale recente - nu prea există exemple de urbanizare „cu dublu sens”, ca cea chinezească. Însă, în timp ce procentajul urban s-a ridicat de la un sfert la o treime din întreaga populație în anii 1990, au început să se dezvolte orașe de dimensiuni medii precum Saharanpur în Uttar Pradesh, Ludhiana în Punjab și, cel mai cunoscut caz, Visakhapatnam în Andhra Pradesh. Se prezice că Hyderabad, care a continuat să crească cu aproape 5 procente pe an în ultimul sfert de secol, o să devină un megaoraș de 10.5 milioane de locuitori până în 2015. Conform celui mai proaspăt recensământ, 35 de orașe indiene au depășit deja pragul de un milion de locuitori, adunând o populație totală de aproape 110 milioane²⁵.

În Africa, expansiunea de supernovă a câtorva orașe, printre care și Lagos (de la 300.000 de locuitori în 1950 la 13.5 milioane astăzi), a fost dublată de transformarea câtorva zeci de localități mici sau oaze, precum Ougadougou, Nouakchott, Douala, Kampala, Tanta, Conakry, Ndjamena, Lumumbashi, Mogadishu, Antananarivo și Bamako, în orașe extinse, mai mari decât San Francisco sau Manchester. (Cea mai spectaculoasă a fost, probabil, transformarea mohorâtului Mbuji-Mayi, centrul comerțului cu diamante din Congo, dintr-un mic orașel cu 25.000 de locuitori în 1960 într-o metropolă contemporană cu 2 milioane, a cărei creștere demografică s-a petrecut majoritar de-a lungul ultimului deceniu²⁶). În America Latină, unde orașele primare au monopolizat procesul de creștere cu mult timp în urmă, orașe secundare precum Santa Cruz, Valencia, Tijuana, Curitiba, Temuco, Maracay, Bucaramanga, Salvador și Belem au început să dea

pe dinafară, provocând cea mai rapidă înmulțire a orașelor cu mai puțin de 500.000 de locuitori²⁷.

În plus, după cum a subliniat și antropologul Gregory Guldin, urbanizarea trebuie să fie privită atât ca o transformare structurală a punctelor aflate pe un continuum urban-rural, cât și ca interacțiunea tot mai intensificată dintre acestea. În studiul de caz al lui Guldin despre China meridională, acesta a descoperit și că ruralul se urbanizează *in situ*, dar și că generează migrații epocale în paralel; „Satele seamănă tot mai mult cu târgurile sau orașelele *xiang*, în timp ce localitățile de provincie și orașele mici sunt tot mai mult ca orașele mari”. Într-adevăr, în multe cazuri, oamenii de la țară nu mai trebuie să migreze la oraș: vine acesta la ei²⁸.

Rezultatul acestei coliziuni dintre rural și urban din zone precum China, o mare parte din Asia de Sud-Est, India, Egipt și, probabil, Africa de Vest este un peisaj hermafrodit, un sat semi-urbanizat despre care Guldin spune că poate fi „o nouă cale, o formă semnificativă de așezare și dezvoltare umană [...] o formă care nu este nici rurală, nici urbană, ci o combinație a celor două, prin intermediul căreia o rețea tranzacțională densă conectează marile centre urbane și regiunile lor înconjurătoare”²⁹. Arhitectul și teoreticianul urbanist german Thomas Sieverts propune ideea conform căreia acest urbanism difuz, pe care îl denumește *Zwischenstadt* („oraș intermediar”), devine repede peisajul definitoriu al secolului al XXI-lea atât în țările bogate, cât și în cele sărace, indiferent de istoricul lor urban anterior. Cu toate acestea, spre deosebire de Guldin, Sieverts concepe aceste conurbații recente ca pe niște rețele policentrice, fără centre tradiționale sau periferii recunosciibile.

În toate culturile acestei lumi, ele au în comun câteva caracteristici: o structură de medii urbane complet diferite care, la prima vedere, este difuză și dezorganizată, cu insule individuale de *patternuri* structurate geometric, o structură fără un centru clar, dar, prin urmare, cu zone, rețele și noduri mai mult sau mai puțin precis specializate din punct de vedere funcțional³⁰.

Asemenea „regiuni metropolitane extinse”, scrie geograful David Drakakis-Smith, referindu-se în mod specific la

Delhi, „reprezintă o fuziune între dezvoltarea urbană și cea regională, în care distincția dintre ceea ce este urban și ceea ce este rural a devenit tot mai ștearsă pe măsură ce orașele se dezvoltă de-a lungul coridoarelor de circulație, ocolind sau înconjurând localitățile mici și satele care, la rândul lor, suferă *in situ* schimbări de funcție și de ocupație”³¹. În Indonezia, unde acest proces similar de hibridizare rural/urban este cu mult mai avansat în Jabotabek (regiunea mai mare a Jakarta), cercetătorii numesc aceste modele recente de utilizare a terenurilor *desakotas* („orașe sat”) și încă se întreabă dacă sunt simple peisaje de tranziție sau o specie complet nouă de urbanism³².

O dezbatere analogă are loc între urbanistii latino-americani pe măsură ce se lovesc de emergența unor sisteme urbane policentrice, fără granițe clare între rural și urban. Geografii Adrián Aguilar și Peter Ward propun conceptul de „urbanizare regională” pentru a caracteriza dezvoltarea peri-urbană contemporană din jurul unor orașe precum Ciudad de México, São Paulo, Santiago și Buenos Aires. „Nivelurile mai mici de extindere metropolitană au coincis cu o circulație mai intensă a mărfurilor, a oamenilor și a capitalului între centrul orașului și hinterland, cu granițe tot mai difuze între urban și rural, precum și o descentralizare a producției către periferia metropolei, în special înspre spațiile peri-urbane sau în clorobscurul care înconjoară mega-orașele”. Aguilar și Ward consideră că „tocmai spațiul peri-urban este locul unde e cel mai probabil ca reproducerea forței de muncă din cele mai mari orașe ale lumii să se adune pe parcursul secolului al XXI-lea”³³.

În orice caz, noul și vechiul nu se împacă ușor, iar în periferiile *desakotei* din Colombo „comunitățile sunt împărțite, localnicii și străinii fiind incapabili să construiască relații sau comunități coerente”³⁴. Însă procesul, după cum observă și antropologul Magdalena Nock în privința Mexicului, este ireversibil: „Globalizarea a intensificat mobilitățile oamenilor, bunurilor, serviciilor, informației, știrilor, produselor și banilor, deci, prin urmare, și prezența caracteristicilor urbane în zonele rurale, precum și a trăsăturilor rurale în centrele urbane”³⁵.

Înapoi la Dickens

Dinamicile urbanizării din Lumea a treia le repetă și, totodată, le amestecă pe cele anterioare din Europa și America de Nord din secolul al XIX-lea și de la începutul secolului al XX-lea. În China, cea mai mare revoluție industrială din istorie a fost ca o pârgăhie a lui Arhimede care a transportat o populație de țărani de calibrul Europei din satele lor de baștină în orașe cu zgârie-nori înecați în smog: este estimat că, de la reformele pieței de la finalul anilor 1970 încoace, mai mult de 200 de milioane de chinezi s-au mutat din zonele rurale în orașe. E de așteptat ca alte 250 sau 300 de milioane de oameni – următorul „val de țărani” – să le calce pe urme în următoarele decenii³⁶. Drept urmare a acestui flux zguduitor, 166 de orașe chinezești (spre deosebire de doar 9 orașe din Statele Unite) au avut în 2005 populații care depășeau un milion³⁷. Orașe prospere din punct de vedere industrial, precum Dongguan, Shenzhen, Fushan City și Chengchow, sunt variantele postmoderne ale Sheffieldului și Pittsburghului. După cum a arătat recent ziarul *Financial Times*, în următorii zece ani „China [va înceta] să mai fie această țară predominant rurală care a fost timp de milenii întregi”³⁸. Într-adevăr, s-ar putea ca imensul ochi al Centrului Financiar Mondial din Shanghai să vegheze curând asupra unei lumi urbane atât de vaste încât ar fi fost imposibil de imaginat pentru Mao sau, la drept vorbind, chiar și pentru Le Corbusier.

Figura 4³⁹

	Populație	PIB
1949	11	–
1978	13	–
2003	38	54
2020 (previziune)	63	85

De asemenea, e puțin probabil ca oricine de acum cincizeci de ani să fi preconizat faptul că taberele de squatter⁴⁰ și ruinele